

KORT OM

HUMANISM

Stephen Law

Översättning av Anna Holmqvist

FRI TANKE

Innehåll

	Förord	8
	Lista över illustrationer	9
	Inledning: Vad är humanism?.....	11
1	Humanismens historia	19
2	Argumenten för Guds existens	45
3	Ett argument mot Guds existens	69
4	Humanism och moral	96
5	Humanism och sekularism.....	123
6	Humanism och moralisk och religiös fostran	141
7	Livets mening.....	154
8	Humanistiska ceremonier	174
	Referenser	183
	Vidare läsning	189
	Mer information om humanismen	190
	Register	192

Inledning: Vad är humanism?

Ordet "humanism" har haft, och har än i dag, en rad olika betydelser. I sin vidaste mening betyder ordet "humanism" inte mycket mer än ett idésystem i vilket mänskliga värderingar och intressen och mänsklig värdighet intar en särskilt framskjuten plats. Om ordet förstås på detta sätt är kanske de allra flesta människor (även de av oss som är religiösa) att beteckna som humanister.

De som organiserar sig under humanismens baner i dag har emellertid en något mer fokuserad definition i åtanke när de talar om humanism. De bekänner sig till en särskild men långt ifrån allmänt accepterad världsbild. Det är denna världsbild som utgör fokus i denna bok.

Vad är det då som kännetecknar humanistens världsbild? Eftersom humanism är ett så elastiskt begrepp är det svårt att ge ett exakt svar på frågan, men de flesta humanister skulle förmodligen kunna enas om följande kortfattade redogörelse i sju punkter (punkterna utan inbördes ordning).

För det första är humanister av övertygelsen att vetenskapen, och mer allmänt det mänskliga förnuftet, är ovärderliga redskap som kan och bör tillämpas på alla områden i livet. Ingen tro eller övertygelse bör anses ligga utom räckhåll för eller skyddas från rationell skärskådning.

För det andra är humanister ateister eller åtminstone agnostiker. De intar en skeptisk hållning till utsagor som gör gällande att det finns en gud eller

gudar. De förhåller sig också skeptiska till idén om att det skulle finnas änglar, demoner eller andra övernaturliga väsen.

För det tredje är humanister av övertygelsen att detta liv är det enda liv vi människor har. De tror inte på reinkarnation eller på att det finns en himmel eller ett helvete där människor hamnar när de dör. Notera att humanismens skeptiska förhållningssätt till såväl gudar som ett liv efter detta inte är att betrakta som en dogmatisk ”tro”, utan är en konsekvens av att sådana övertygelser inom humanismen görs till föremål för kritisk och rationell granskning och anses vara behäftade med allvarliga brister.

För det fjärde är humanister av övertygelsen att moraliska värden existerar och är viktiga. Humanister är också av meningen att etiken bör bygga på kunskap om vilket slags varelser vi människor är och vad som får oss att blomstra – i detta liv snarare än i ett nästa. Humanister avvisar negativa påståenden såsom att det inte kan finnas moraliska värden utan en gud, och att människor inte kommer att göra det som är gott utan en gud eller religion som kan vägleda dem. Humanister erbjuder moraliska rättfärdiganden och argument som grundar sig på annat än religiös auktoritet och religiösa dogmer.

För det femte betonar humanister vikten av personlig moralisk autonomi. Det är varje människas personliga ansvar att göra sina egna moraliska bedömningar och detta ansvar bör vi inte överlämna till någon extern auktoritet, såsom en politisk eller religiös ledare, som gör bedömningar för vår räkning. Humanister förespråkar att vi utvecklar former av moralisk utbildning som betonar detta ansvar och rustar oss med de färdigheter vi behöver för att axla vårt ansvar på ett fullgott sätt.

För det sjätte tror humanister att våra liv kan ha mening utan att denna mening blir oss tilldelad av en gud. De menar att till exempel Pablo Picassos, Marie Curies, Ernest Shackletons och Albert Einsteins liv var rika, betydelsefulla och meningsfulla, alldeles oavsett om det finns en gud eller inte.

För det sjunde är humanister sekularister i meningen att de förespråkar ett öppet, demokratiskt samhälle som intar en *neutral* hållning till religionen och skyddar individens fri- och rättigheter att inta och ansluta sig till, eller förkasta och kritisera, såväl religiösa som ateistiska åskådningar. Humanister är

1. *Den befriade människan* (eller *Happy human* som den heter på engelska) är en symbol som anammats av såväl den svenska humaniströrelsen som International Humanist and Ethical Union, som många av världens humanistorganisationer tillhör.

självfallet motståndare till alla försök att tvinga människor att anamma en religiös tro, men de är i lika hög utsträckning motståndare till försök att tvinga människor till en ateistisk livshållning, såsom de som gjorts i vissa totalitära regimer.

Det finns ett antal andra ståndpunkter som ibland också förknippas med humanismen, men som jag inte redogjort för här. Notera till exempel att en humanist, enligt den beskrivning jag ger här, inte behöver:

- vara utopist och övertygad om att vi genom tillämpning av förnuft och vetenskap automatiskt kommer att frammana den sköna nya värld av fred och belåtenhet vi vill ska råda.
- tro att det *endast* är människan som är betydelsefull i moralisk mening. Många humanister är av övertygelsen att andra arters lycka och välbefinnande också är viktiga.
- vara utilitarist – det vill säga tro att det enda som betyder någonting i moralisk mening är maximerandet av lycka och minimerandet av lidande. Även om det finns humanister som bekänner sig till utilitarismen och även om nästan alla humanister menar att lycka och lidande är viktiga ur moralisk synvinkel, är inte alla humanister utilitarister.
- ansluta sig till de versioner av naturalismen som säger att vårt naturliga, fysiska universum är den enda verklighet som existerar och/eller att naturliga, fysiska fakta är det enda slags fakta som existerar. Många humanister, kanske rentav majoriteten av alla humanister, bekänner sig till någon form av naturalism. Vissa definierar till och med sin version av ”humanismen” som naturalistisk humanism. Den lösare definition av humanism vi använder oss av här tillåter emellertid humanister att kritisera naturalismen. Det är förvisso sant att humanister förkastar, eller åtminstone intar en agnostisk hållning till, tron på änglar, demoner och så vidare, men det innebär inte

med nödvändighet att de ansluter sig till naturalismen. Det finns till exempel matematiker som tror att matematiska objekt existerar oberoende av oss människor, att matematiken beskriver en icke-naturlig, matematisk verklighet. Sådana matematiker förkastar naturalismen, men det innebär inte att de inte kan vara humanister. Det finns också filosofer som är av meningen att det går att slå fast att till exempel moraliska fakta, eller fakta om vad som rör sig i våra medvetanden, är fakta som existerar utöver alla naturliga, fysiska fakta. Återigen ser jag ingen anledning till att sådana filosofer inte skulle kunna vara humanister. En nyligen genomförd studie visar att även om bara 14,6 procent av yrkesutövande filosofer tror på en gud, är det mindre än 50 procent av filosoferna som bekänner sig till naturalismen. Enligt min mening innebär det en onödig begränsning att definiera ”humanism” på ett sådant sätt att man automatiskt utesluter den betydande andel människor som varken tror på gudar eller på naturalismen.

- ansluta sig till scientismen och tro att alla seriösa frågor kan besvaras av vetenskapen. Moralfrågor kan tjäna som exempel. Humanister kan tillstå, och tillstår oftast, att även om vetenskapen kan hjälpa oss att fatta moraliska beslut, så kan vi inte endast med hjälp av förnuft och vetenskap avgöra vad som är moraliskt rätt och fel. En humanist kan mycket väl vara av åsikten att det också finns andra frågor – såsom den om varför det finns någonting alls – som kan betraktas som seriösa frågor som vetenskapen inte förmår svara på. Det som utmärker humanister är endast att de förhåller sig skeptiska till *ett särskilt svar* – det att universum är skapat av en eller flera gudar.

För att förkasta humanismen såsom jag tecknar den här, räcker det således inte med att förkasta utopismen, utilitarismen, scientismen eller naturalismen. En humanist kan mycket väl avvisa, eller förhålla sig neutral till, alla dessa filosofiska inställningar.

Humanister kritiseras ibland för att inte vara ”för” någonting. Karikatyren av en humanist är ofta den av en nejsägare, någon som helt och hållet kan definieras utifrån vad han eller hon motsätter sig – tron på en gud eller gudar.

Notera emellertid att även teister förkastar tron på det oräkneliga antal andra gudar människor trots på genom tiderna (till exempel de antika romarnas och grekernas gudar, fornnordiska gudar, mayafolkets gudar, de egyptiska gudarna och så vidare). Den enda skillnaden är att listan, vad humanisterna anbelangar, innehåller ytterligare en eller ett par gudar.

Notera vidare att humanismen, såsom den beskrivs här, går långt utöver bara ateism eller agnosticism och helt uppenbart är *för* en hel mängd saker.

Humanismen är till exempel för tanke- och yttrandefrihet och ett öppet samhälle. Humanismen är för former av moralisk utbildning som betonar moralisk autonomi och vikten av att tänka kritiskt och självständigt. Humanister förkastar inte bara dogmatiskt baserade ansatser till att besvara moraliska, politiska och samhällsliga frågor, de är i allra högsta grad för utvecklingen av positiva, rationella och i slutändan mer livsbejakande och livsförbättrande alternativ till dessa ansatser.

Det humanistiska tänkandet kritiseras ibland också för att vara en enda röra av disparata idéer som saknar koppling till varandra. Det är emellertid också fel. Humanismens fokus är på de ”stora frågorna”, till exempel de som handlar om vad som ytterst är verkligt; vad som ytterst gör livet värt att leva; vad som är moraliskt rätt och fel och varför; hur vi bäst organiserar samhället. Även om sådana frågor typiskt behandlas inom religionen, är de helt uppenbart inte förbehållna religionen. Sådana frågor hör också hemma inom

filosofin och var föremål för rationell och icke-religiös skärskådning långt före kristendomens intåg i historien. Det som knyter samman de sju kännetecknande ståndpunkter jag redogör för ovan till något som liknar ett *idésystem* är (i) deras gemensamma fokus på ”de stora frågorna”, (ii) någon grad av sammanlänkning (om man till exempel är skeptisk till föreställningen om att det finns en gud, kommer man också att vara skeptisk till föreställningen om att vår känsla för moral planterats i oss av en gud) samt (iii) den övergripande roll som detta gemensamma fokus på ”de stora frågorna” spelar; att humanister kollektivt bekänner sig till dessa ståndpunkter i ”de stora frågorna” har inte sin förklaring i att de dogmatiskt bekänner sig till en ”tro” utan i att de, efter att ha utsatt de olika svarsalternativen för rationell granskning, kommit fram till att de är de mest *förnuftiga*.

Avslutningsvis vill jag säga någonting om den motvilja humanister känner mot religionen. Det är uppenbart att många humanister betraktar religionen inte bara som osann utan också som farlig. En del humanister menar till och med att religionen utgör ett stort ont. Det gäller emellertid inte alla humanister. Det finns ett betydande antal religiösa människor som faktiskt delar många av de ståndpunkter som jag i min redogörelse menar kännetecknar humanismen. De är också sekularister. De tillstår också att moral och ett meningsfullt liv är möjliga även utan en gud. De kanske delar många av humanismens målsättningar. Många humanister samarbetar gärna med religiösa människor och organisationer för att uppnå dessa mål. Och på liknande sätt samarbetar många religiösa människor med humanister för att uppnå målen. Ett aktuellt exempel på sådant samarbete är det brittiska bibelsällskapets tankesmedja Theos bidrag till British Humanist Associations annonskampanj som fokuserar på idén om att barn inte ska ges religiös tillhörighet utan tillåtas växa upp för att själva bestämma vilken religion, om någon, de vill tillhöra. Humanister och religiösa

människor är förstås oense i vissa fundamentala frågor. Men det finns ett stort antal frågor i vilka de ofta kan komma överens. Det finns inte något uppenbart skäl till varför humanistiska organisationer inte skulle kunna utveckla konstruktiva samarbeten med sina religiösa motparter.

Denna bok syftar till att ytterligare förklara, och lägga fram argument för, humanismen, såsom jag redogör för den här.

Humanismens historia

Den moderna humanismens rötter sträcker sig åtminstone så långt tillbaka i tiden som till antiken. Det slags ”stora frågor” som humanismen befattar sig med, exempelvis huruvida Gud existerar eller ej, vad ett meningsfullt liv innebär och vad som bestämmer huruvida en handling är moraliskt riktig eller ej, är frågor som mänskligheten i alla delar av världen ställt sig i årtusenden. I många skeden av historien och på många ställen i världen har både den ansats som valts i sökandet efter svar på frågorna och de icke-religiösa svar som getts liknat den ansats och de svar som dagens humanister presenterar. Som vi ska se i boken kan den moderna humanismen hänvisa till ett mycket rikt intellektuellt arv som sträcker sig långt tillbaka i tiden.

Tidigt indiskt tänkande

Delar av de tidiga indiska filosofiska texterna kännetecknas av en skeptisk hållning till religiösa läror. En av upanishaderna ifrågasätter till och med guden brahmans existens. Senare, omkring 600 f.v.t. i den indiska filosofiska riktning som kallas carvaka, inte bara ifrågasätts existensen av en gudom – det slås fast att någon sådan inte finns. Carvaka är i huvudsak en ateistisk och materialistisk filosofi som betonar att den naturliga, materiella världen är allt som finns, att prästerskapet saknar mening och att religion är en falsk mänsklig uppfinning. Vi människor bör, i stället för att sträva efter askes, leva livet fullt ut och söka njutning och glädje. Carvaka illustrerar det faktum att en skeptisk inställning till religiös tro varken är något sentida eller något typiskt västerländskt fenomen.

Konfucius

Konfucius (551–479 f.v.t.), vars tänkande och idéer ligger till grund för konfucianismen, kom att prägla världsbilden i Kina och andra delar av Asien i årtusenden. Även om Konfucius tog för givet att det fanns såväl en himmel som gudar, var det etiska och politiska idésystem han utvecklade till stor del oavhängigt varje form av tro på gudar och det övernaturliga. Konfucius förknippas särskilt med den gyllene regeln. Han sa:

Vad du själv inte vill att andra skall göra mot dig, skall du inte göra mot dem.

Den gyllene regeln utgör rättesnöre inte bara för religiösa människor (den förknippas naturligtvis även med senare religiösa gestalter, däribland Jesus) utan även för många humanister.

Det antika Grekland

Det antika Grekland kännetecknades av en blomstrande mänsklig kultur och en systematisk tillämpning av förnuftet på frågor av fundamental samhällelig, moralisk och politisk art. Detta ifrågasättande och kritiska förhållningssätt föranledde vissa att förkasta tron på gudar.

Det antika Grekland är också av betydelse för dagens humanister eftersom det utgjorde jordmån för en rad politiska utvecklingar som är viktiga inom humanismen – det mest nämnvärda exemplet är förstås den, förvisso mycket begränsade, form av *demokrati* som tillämpades (även om det finns indikationer på att det kan ha funnits former av demokrati redan tidigare, till exempel i

Indien på 600-talet f.v.t.). Vissa grekiska stater – i synnerhet Athen – var också förhållandevis *öppna*; det fanns ett tämligen stort mått av tolerans för ifrågasättanden av ortodoxin och spridningen av en bred uppsättning filosofiska ståndpunkter.

Det finns tre tidiga grekiska filosofer som är av särskilt intresse för humanister: Thales, Anaximander och Anaximenes. Det kritiska och självständiga tänkande som utmärker dessa milesiska filosofer och det sätt på vilket de ställde mytologiska och religiösa förklaringar åt sidan och i stället strävade efter att utveckla sina egna idéer och teorier utifrån empiriska observationer och förnuftsmässiga resonemang, gör dem naturligtvis särskilt viktiga ur humanisternas synvinkel. Tillsammans uppvisar de många av humanismens nyckelidéer och nyckelvärderingar. Anaximander betraktas av många som astronomins fader. Han utvecklade en väsentligen mekanisk modell av universum som stod i kontrast till de till stor del mytologiska förklaringar som tidigare erbjöds. Anaximander utvecklade också en teori, som delvis grundade sig på studier av fossil, om att människan härstammade från havslevande varelser.

En annan filosof som ur ett humanistiskt perspektiv är av stor betydelse är Protagoras (490–420 f.v.t.). Han utvecklade sina resonemang om moral och dygd utan att förlita sig på teistisk eller religiös doktrin eller tro. Protagoras beskrev sig själv som agnostiker. Han sa

Om gudarna förmår jag inte säga, vare sig att de är eller att de inte är. Ty mycket finns som hindrar att veta, både deras fördoldhet och människolivets korthet.

Den doktrin som Protagoras allra starkast förknippas med i dag är emellertid:

Människan är alltings mått: måttet för det varande, att det är, och för det icke varande, att det icke är.

Den tolkning den grekiske filosofen Platon gör av Protagoras doktrin är att vad som är sant och vad som är falskt är relativt – det beror på individen och vad individen tror. Om jag tror att Paris är Frankrikes huvudstad, då är det *sant för mig*; om du tror att Berlin är Frankrikes huvudstad, då är det *sant för dig*. Det finns inget *objektivt faktum* i frågan – ingen sanning med stort ”S” så att säga, i frågan om vad som är korrekt.

Notera att det, med en sådan grov, relativistisk syn på sanningen, går att göra någonting sant bara genom att tro det. (Vill du kunna flyga? Det enda du behöver göra är att tro att det är möjligt.) I sin dialog *Theaitetos* går Platon till berömt angrepp mot denna form av relativism; han säger att om relativismen är sann, så är den bara relativt sann. Platon kan göra relativismen osann bara genom att tro att den är det.

Protagoras förmodat relativistiska syn är inte bara av historiskt intresse. Samma sorts relativism antas vara allmänt spridd även i dagens samhälle. Den amerikanske filosofen Allan Bloom skrev vid något tillfälle:

Det finns en sak en professor kan vara helt och hållet säker på: nästan varje student som börjar läsa vid universitetet tror, eller säger sig tro, att sanningen är relativ.

Faktum är att relativismen av många tycks betraktas som något sjukdomsliknande som infekterat det samtida samhället, och som underminerar samhällsmoralen. När det till exempel uppdagades att amerikanska soldater

hade torterat irakiska civila i fängelset Abu Ghurayb kommenterades det av Colorados guvernör Richard Lamm med orden:

Detta är en spegling av ett sammanbrott i samhället. Av någon anledning har dessa människors moraliska kompass inte fungerat. Min gissning är att de smittats av relativismen.

Den nuvarande påven har gett uttryck för samma oro:

Vi rör oss mot en relativismens diktatur, som inte erkänner någonting som sanning och vars högsta mål är det egna jaget och de egna begären.

Samtidens ängslan och oro inför en relativistisk epidemi har även gjort avtryck på utbildningspolitikens område. Till exempel kommenterade Nick Tate, chef för Qualifications and Curriculum Authority i Storbritannien,¹ förslaget att införa medborgarskapsundervisning i den nationella läroplanen på följande sätt:

Om det någonsin fanns en drake värd att dräpas så vore det relativismens drake.

I vilken utsträckning det faktiskt finns en allmänt utbredd relativism är föremål för viss kontrovers. Det kan emellertid vara värt att notera att relativismen inte är något nytt fenomen och att den debatterades redan i det antika Grekland.

Dagens humanister karikeras ofta av sina motståndare som relativister, i synnerhet i betydelsen *moraliska* relativister – de framställs som anhängare av

1 Qualifications and Curriculum Authority är en myndighet som sorterar under det brittiska utbildningsdepartementet. Ö.a.

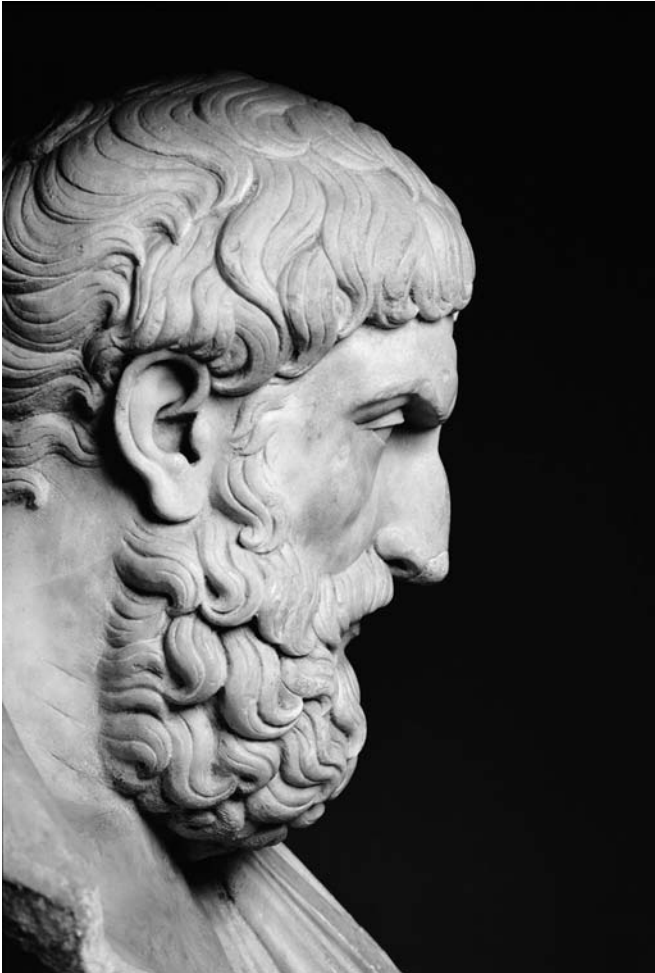
synen att vad som är moraliskt rätt respektive felaktigt bestäms av individens eller samhällets uppfattning. Som jag kommer att förklara i kapitel 4 är det emellertid en felaktig bild av humanismen; humanister motsätter sig relativism i allmänhet, och moralisk relativism i synnerhet.

Aristoteles (384–322 f.v.t.) är också viktig för humanister, inte minst för hans försök att utveckla en rationell och etisk teori med rötterna i ett nära studium av människans natur, och för att fokus i den etik han utvecklade utgörs av hur man uppnår en viss sorts glädje eller välbefinnande i detta liv (snarare än i ett liv efter detta). Aristoteles dygdetik – som fokuserar på vikten av att utveckla en god karaktär, snarare än på regler och konsekvenser – har haft stort inflytande på dagens etiker, däribland många humanistiskt orienterade etiker.

Ur ett humanistiskt perspektiv är den kanske viktigaste av det antika Greklands filosofer emellertid Epikuros (341–271 f.v.t.). Epikuros var materialist och liksom filosofen Demokritos övertygad om att materien bestod av osynliga delar eller atomer som existerade i ett tomrum och styrdes av lagar. Enligt Epikuros är även människan i allt väsentligt en fysisk varelse – människan har ingen immateriell eller odödlig själ. Rättvisa var för Epikuros att följa de kontrakt och avtal vi människor sluter sinsemellan om att inte skada varandra.

För Epikuros var filosofin i huvudsak terapeutisk. Hans mål var att utveckla en filosofi om livet som tillät oss att njuta en lycklig och stillsam existens utan rädsla.

Även om Epikuros tog för givet att det fanns gudar, antog han att de inte befattade sig med människornas angelägenheter. Eftersom gudarna varken belönade eller straffade oss fanns det enligt honom ingen anledning att frukta

2. Epikuros.

dem. Inte heller döden var värd att frukta, menade Epikuros, eftersom vi när vi väl dött inte längre existerar och därmed inte kan förnimma någonting. Det finns således ingenting i döden – ingen smärta och inget lidande – att frukta. Ett av de talesätt Epikuros myntade, *Non fui, fui, non sum, non curo* (på svenska ”Jag fanns inte, jag fanns, jag finns inte längre, jag bryr mig inte”), ristades ofta in på hans anhängares gravstenar, i synnerhet i det romerska riket. Det läses ofta vid humanistiska begravningar än i dag.

Epikuros betonade särskilt betydelsen av vänskap och av att leva väl. Han menade också att njutning och smärta är de enda mått vi människor har på vad som är gott och ont. Som en följd av det har Epikuros ofta felaktigt tolkats som en förespråkare av ett otyglat hedonistiskt leverne – av frosseri och orgier. Men faktum är att Epikuros varnar för frosseri och överflöd. Han är viktig för humanister i kraft av att han utvecklade en ansats till hur människan kan leva ett gott liv som är helt oavhängig varje tanke på gudar eller det övernaturliga.

Det romerska riket

Det antika romerska riket producerade också ett antal tänkare som i varierande grad gav uttryck för en bred humanistisk livssyn.

Cicero (106–43 f.v.t.), till exempel, var skeptiker och trodde att kunskap om gudarna var en omöjlighet. Han var övertygad om att etiska värderingar är oavhängiga av institutionaliserad religion och kan göras till föremål för en rationell och filosofisk analys.

Den romerske filosofen Seneca (ca 2 f.v.t.–65 e.v.t.) menade att: